

EVOLUȚIA TEOLOGIEI BIZANTINE A POLITICULUI

Conf. univ. dr. Sergiu Tofan

După *William Seston*, „manifestul filozofiei politice a Imperiului Creștin“ este textul lui *Eusebiu din Cezareea* (260-337), *Laus Constantini*¹. Textul conține două părți distincte:

- prima reprezintă discursul propriu-zis, rostit la jubileul împăratului (în prezența acestuia), la 25 iulie 336;

- a doua este un cuvânt rostit în septembrie 335, la sfințirea Bisericii Sfântului Mormânt de la Ierusalim (în absența împăratului).

Unirea celor două părți s-a făcut de către copiatori, avându-se în vedere conținutul lor asemănător.

Împăratul „cu adevărat mare“ este Cel „dincolo de toate“, Cel Care „a făcut pământul scaun picioarelor Sale“. Este înconjurat de cetele îngerești și este străjuit de Puterile cerești. Acoperișul cerului a fost așternut pentru a distinge ontologic pe locuitorii locașurilor cerești de cei din afara acestora. Însuși împăratul pământesc („mult biruitorul“) Îl slăvește, știind că-I datorează puterea și că El este izvorul a tot binele. La fel procedează „cezarii“, armata și întreg poporul. În fond, această credință este temelia unității întregii suflări omenești pe care, de altfel, pricinile profane o dezbină în mod dureros.

Până și stihiiile pământești Îl recunosc pe adevăratul Stăpân. La fel și Soarele, luminătorii cerești; cu alte cuvinte: întreg Universul.

Cuvântul lui Dumnezeu mijlocește mântuirea tuturor, lucrarea Sa desfășurându-se pe mai multe planuri:

1. Mai întâi, El dă tuturor posibilitatea de a se învrednici de Tatăl ceresc.

1. W. Seston, *Constantine as a Bishop*, p. 129, apud. E. Popescu, „Studiu introductiv“ la Eusebiu din Cezareea, „Scrieri“, partea a doua, Ed. I.B.M.B.O.R., 1991, București, p. 56.

„Iubitul Său“ (împăratul) îi adună pe supuși, pregătindu-i pentru împărăția lui Dumnezeu (*Laus...*, 2.1).

2. Prin puterea Sa ne-pereche, Mântuitorul ține departe de El duhurile căzute, ca pe niște sălbăticiuni, iar împăratul, după asemănarea Sa, îi „cum-ințește prin război“ pe „dușmanii adevărului“ (*Laus...*, 2.1).

3. El oferă cu dărnicie celor ce-L urmează „semințele cunoașterii și ale mântuirii“, iar împăratul pământesc tălmăcește poporului Cuvântul lui Dumnezeu și-și cheamă supușii la cunoașterea Celui Atotputernic.

Așa cum Fiul lui Dumnezeu deschide porțile cerești celor sfinți, plecați din această lume, iubitul Său împărat, după ce a înlăturat „murdăria smințelilor necredincioșilor“, a chemat la el în palat pe „sfinți și pe cuvioși“.

După modelul său ceresc, împăratul strălucește ca un soare avându-i pe cezari drept raze (*Laus...*, 3.3).

„Stăpânirea unuia singur asupra tuturor“ este fundamentată teologic. „... Forma monarhică întrece toate celelalte constituții și moduri de guvernare: bunăoară, poliaria, rezultând din egalitatea în drepturi, capătă până la urmă chipul anarhiei și al răsturnării de valori. Iată de ce avem și un singur Dumnezeu, iar nu doi, nici trei și nici mai mulți, mai ales că mărturisirea mai multor divinități echivalează în mod cert cu a nu recunoaște pe nici una. Nu este decât un singur Împărat, iar Cuvântul și împărăteasca-I Lege, tot Unul sunt“ (*Laus...*, 3,5).

Logosul divin este cel care a oferit oamenilor „un chip al investiției Sale împărătești“, investind sufletul uman cu „îngăduințe“ divine, ce-i permit să se bucure de virtuțile ce se revarsă din izvorul primar.

Însăși prezența în intelectul omului („ființă lucrată din carne și din sânge“) a unor concepte precum „autoritate legitimă“ sau „investitură împărătească“ este o dovadă a originii divine a puterii politice. Căci, „pentru asemenea lucruri nu era posibil decât un singur mijlocitor: Cuvântul lui Dumnezeu“ (*Laus...*, 4.1). De aici rezultă și capacitatea de a gândi, și înjghebarea meșteșugurilor, și „știința deprinderii virtuților“, și capacitatea de a cunoaște binele și frumosul, și reprezentarea lăuntrică a divinității. „... Atunci când Cuvântul - Părintele ființelor cuvântătoare - a așezat în sufletul omului amprenta (alcătuirii lui) după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, prin aceasta, El a și făcut ca ființa aceasta să capete stare împărătească... A dat pământeștii împărății drept model pe cea cerească, îndemnând neamul omenesc întreg să râvnească la ea ca spre cea mai sublimă dintre nădejdi“

(*Laus...*, 4.2).

Asumarea „virtuților suverane“ (avându-și modelul în „acea împărăție din altă lume“) este chezașia păstrării puterii lumești. Cine nu-și asumă aceste virtuți, „chiar dacă puterea uzurpată de el îl va face pentru o vreme să pară că domnește, în realitate nu poartă titlul de împărat“ (*Laus...*, 5.2). Nu poate domni cel care și-a făcut de „stăpâni“ patimile ignobile. Asceza este condiția adevăratei puteri, căci puterea nu poate fi exercitată, realmente, decât de un „om liber“ în raport cu patimile.

Bunul împărat pământesc nu trebuie să uite că „prezentul (...) nu se poate măsura în vreun fel cu Dumnezeu. (...). În faptul de a domni peste oameni, el vede doar un fel de autoritate mărunță și foarte trecătoare, exercitându-se într-o viață și ea supusă morții, efemeră; o autoritate nu foarte substanțial diferită de cea a păcurarilor, a miorarilor sau a ciurdarilor, dar pe care, în schimb, el o socoate mult mai anevoie de adus la faptă decât a acelora“ (*Laus...*, 5.5).

Un fidel continuator al teologiei eusebiene a politicului este *Sinesiu din Cyrene* (370/375-413) care, într-un *Cuvânt despre Imperiu către împăratul Arcadie*, arată că monarhul cu atât mai mult are nevoie de virtute și de ajutorul lui Dumnezeu, cu cât el nu a cucerit împărăția prin eforturi proprii și nu a fost ales de către supuși, ci a primit-o prin moștenire. Trebuie să nu fie tiran; dacă este cazul, să-și pericliteze viața, averea și liniștea în schimbul siguranței supușilor. Cele mai importante virtuți imperiale sunt *prudența* și *reflexivitatea*. În fond, funcția imperială trebuie să fie o veritabilă *imitatio Dei*, adică să facă fericit pe orice supus. Sinesiu condamnă luxul și pompa. Împăratul să se înconjoare de oameni de valoare, iar nu de proști sau bufoni. Să cultive *prietenia*, mai ales cu militarii al căror mod de viață trebuie să și-l asume; să fie cumpătat și să practice *filozofia*².

Extrem de spinoasa temă a relațiilor dintre stat și Biserică va alimenta din belșug dezbaterile politică și teologică în Imperiul Creștin al Răsăritului. Ierarhia ecleziastică, încă din epoca imediat postconstantiniană, își va afirma aspirația la independență (în pricini teologice) în raport cu puterea de stat. Iată ce îi scriau lui Constanțiu al II-lea episcopii ortodocși (niceeni) reuniți, în sinod, la Sardica: „Majestatea Voastră poate da un decret prin care să se oprească orice amestec, în treburile religioase, al funcționarilor din întreg

2. *De regno*, Migne, P.G., t. 66, col. 1077.

imperiul, însărcinați cu administrarea politică a provinciilor și aceștia să nu se mai considere îndreptățiți să decidă asupra problemelor religioase și să chinuiască oameni nevinovați cu șicane, amenințări, forță și teroare³.

Împăratul *Teodosie cel Mare* (379-395) este cel care, primul, renunță la titlul de *Pontifex Maximus*, hotărât fiind să facă, din Ortodoxie, religie de stat, fapt atestat de edictul „*Cunctos populos*“, prin care heterodocșii erau lipsiți de dreptul de a lăsa moșteniri, testamente etc. Tot sub domnia lui, Biserica preia elemente organizatorice imperiale (comunitățile ecleziale din provincii erau grupate în unități corespunzătoare diocezelor laice, iar în justificarea rangului Episcopului de Constantinopol se lua în calcul faptul că el este al „*Capitalei Imperiului*“). Supușii care nu respectau edictele imperiale care interziceau cultul păgân erau acuzați de *lezmajestate*. Amestecul lui Teodosie în interiorul Bisericii nu a întârziat să atragă opoziția ierarhilor. *Sfântul Ambrozie al Mediolanului* (333-397), arătând că cele două puteri sunt separate și opuse, îi va scrie monarhului: „În treburile financiare, tu consultă contabilii, iar în problemele religioase, adresează-te preoților“. Cu toate acestea, Sfântul Ambrozie recunoștea independența și demnitatea puterii temporale: „Dacă împăratul cere tribut, noi nu îl refuzăm; pământurile Bisericii plătesc acest tribut. Iar dacă împăratul ne cere pământurile, el are puterea de a le lua; nimeni dintre noi nu-i va opune rezistență... vom da cezarului ce este al cezarului“⁴. „Iisus Hristos ne-a dat o mare pildă de supunere (...) și despre obligația de a plăti tributul conducătorilor pământești. Dacă Fiul lui Dumnezeu a plătit zeciuiala, cine ești tu să pretinzi că n-o plătești? El a plătit-o, Cel care nu avea nimic, iar tu, care ai căutat bunurile acestei lumi, nu vrei să recunoști obligațiile pe care le datorezi lumii“⁵.

La *Sfântul Ioan Gură de Aur* (354-407) întâlnim, întrucâtva, alte accente. După el, sacerdoțiul este superior, în demnitate, puterii regale. „Regele are tutela doar asupra trupurilor, preotul pe cea asupra sufletelor. Regele iartă datoriile bănești, preotul iartă păcatele. Unul constrânge, celălalt roagă. Principele are, în mâinile lui, arme materiale, preotul nu are decât arme spirituale. Regele face război cu barbarii, preotul cu demonii“⁶. Dar, după cum se arată, superioritatea preoției în raport cu regalitatea nu este

3. C.S.E.L., 65, p. 181-184.

4. *Epist. de basicilis tradensis*, 38, t.II, ed. Bened, p. 872.

5. *Exp. Evangh. sec. Luc.*, IV, 73.

6. Migne, P.G., t. VI, p. 130.

doar *spirituală*. În Vechiul Testament se scrie despre cum regii erau „unși“ de către sacerdoți. Chiar azi, regii își înclină capul sub mâinile preoților. Preotul este superior regelui, căci cel care primește binecuvântarea este, evident, inferior celui care o dă. Sfântul Ioan Gură de Aur evocă episodul cu regele Osia care intrase în templu pentru a-și aduce jertfa. Arhiereul Azaria îl alungă de acolo nu ca pe un rege, ci ca pe un rob fugar și ingrât, întrucât regele impietase asupra drepturilor divine ale preotului...

Primul împărat care a primit coroana de la Patriarhul Constantinopolului a fost *Leon I cel Mare* (457-474). Faptul se explică, în parte, prin sporul de prestigiu căpătat de ierarh după Sinodul de la Calcedon. De acum, încoronarea capătă sensul unei consacări religioase, prin adăugarea ceremoniei bisericesti la forma militară, clasică, a încoronării. În Evul Mediu, ceremonia ecleziastică va căpăta importanța încoronării veritabile, propriu-zise.

Domnia lui *Iustinian* (527-565) este capitală și pentru mersul ideilor politice. În viziunea lui, păcatele supușilor și dezbinările din Biserică afectează înseși bunăstarea și siguranța imperiului. Lupta împotriva acestor racile poate atrage sprijinul divin și victoria împotriva barbarilor.

S-a observat că Iustinian a fost călăuzit de două idei fundamentale: ideea imperială romană și credința creștină⁷. De aceea, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru refacerea unității Bisericii, împotriva reminiscentelor păgâne și a ereziilor. În deschiderea Codului său, marele împărat a așezat o expunere despre Sfânta Treime, despre învățătura ortodoxă, precum și „Simbolul credinței“. Sprijinitor și prețuitor al vieții monastice, Iustinian cerea ca monahii să respecte strict „disciplina îngerească și îndeplinirea regulilor“.

Din timpul lui Iustinian datează celebrele *Învățăături despre cărmuirea unui imperiu*, adresate împăratului de către călugărul *Agapet*. Avem, aici, un adevărat tratat de asceză pentru folosul regilor. Împăratul trebuie, fără încetare, să-și purifice sufletul de mîzga grijilor zilnice, căci, altfel, nu va putea să se bucure de splendorile divine și, în lipsa acestora, să discearnă binele de rău. Așa cum, pe o corabie, greșeala unui simplu marinar are consecințe cel mult asupra sa, pe când cărmaciul nepriceput poate scufunda toată corabia, tot așa, în cetate, o eroare a împăratului afectează întreaga „res-publică“. Mai presus de toate splendorile pe care le poate avea o

7. E. Popescu, *Istoria și cultura Bizanțului*, curs litografiat, Facultatea de Teologie Ortodoxă, București, 1995, p. 85.

împărăție, darul cel mai prețios este „coroana slujirii divine care-l onorează pe împărat“, onoare care se extinde în eternitate și-i pune pe purtătorii ei în afara întinericului uitării. Bunul împărat să nu uite asemănarea sa cu Dumnezeu în ceea ce privește puterea demnității sale, dar nici asemănarea cu supușii (cu care împarte natura trupească). În actul guvernării, este mai eficientă lucrarea cu cei ce se supun benevol voinței monarhului, decât cei ce trebuie forțați, iar „cel care a îmbrăcat purpura carității se face demn de împărăția cerurilor“ („*Enseignements pour gouverner un empire*“)⁸.

Împăratul Iustinian a fost trecut în Calendarul ortodox, prăznuit fiind la 2 august.

În prima jumătate a secolului al VII-lea, Biserica a contribuit la redresarea generală a imperiului, oferindu-și tezaurul în acest scop. Siguranța exterioară a imperiului a fost întărită și prin activitatea misionară a Bisericii printre migratori. Patriarhul devine principalul colaborator al împăratului. Când *Heraclie* (610-641) pleacă la război cu perșii, el încredințează regența patriarhului Serghie și apoi urmașului acestuia, Bonus. Acum, limba greacă se impune și în stat, și în Biserică astfel, încât se ajunge și la o simplificare a titulaturii imperiale. „Împăratul este numit *Basileus*, nu, ca până acum, *Imperator, Caesar, Augustus*. Din acest moment și până la căderea imperiului, acest titlu a fost purtat de toți împărații și coîmpărații, iar titlul de *Caesar* a devenit onorific, pierzându-și caracterul imperial“⁹.

Să mai amintim că nefericitul și controversatul *Iustinian II* (685-695, 705-711), împărat foarte credincios, dispune să se graveze, pe monede, chipul Mântuitorului Iisus Hristos.

Împăratul *Leon III* (711-741) emite *Ecloga*, apreciată de H. Ahrweiler drept „cel mai bun manifest de politică socială emis vreodată de un împărat bizantin“¹⁰. „Dintre toate bunurile, am ales dreptatea“, declara împăratul. Numai operarea dreptății pe pământ este conformă cu voința divină, căci Dumnezeu îi respinge pe cei cu două fețe și cu două măsuri. A apăra poporul de cei puternici este voia lui Dumnezeu. Numai astfel, bizantinii se vor putea apăra de dușmani. Esența politicii împăraților iconoclaști se poate

8. Al. Duțu, *Histoire de la pensée et des mentalités européennes*, Ed. Universității din București, 1997, p. 60-61.

9. E. Popescu, *op. cit.*, p. 110.

10. H. Ahrweiler, *Idéologie politique de l'Empire Byzantin*, P.U.F., 1975, *op. cit.*, p. 26.

reduce la formula: „Cu Dumnezeu: pentru săraci și oprimați și pentru apărarea patriei“. Acest monarh, sus-amintit, se considera, în același timp, „și împărat, și preot“, asumându-și dreptul de control, inclusiv în pricini ecleziastice, impunând, de pildă, iconoclasmul ca doctrină de stat. S-a remarcat, pe bună dreptate, că mai toți împărații iconoclaști au fost firi profund religioase, care au voit să purifice creștinismul de tot ceea ce lor li se părea că ar fi idolatrie¹¹.

Cu un secol mai înainte, *Sfântul Maxim Mărturisorul* (580-662) apărase cu o forță neegalată principiul după care împăratul este un laic, care nu se poate amesteca în problemele religioase. Acum, Leon III este tratat de „mincinos și viclean“ de către *Sfântul Ioan Damaschin* (675-749), care arată că monarhul trebuie să asigure libertatea de credință, întrucât „tot ceea ce este bazat pe forță și nu pe convingere este hoție“¹².

O replică energică la aceste poziții ecleziale va veni de la fiul lui Leon III, împăratul Constantin V „Copronimul“ (741-775). Învățând din experiența tatălui, care-și legitimase iconoclasmul doar prin hotărârea unei adunări imperiale, Constantin V convoacă un sinod la Hiereia (754). Aici s-a elaborat un *horos* cu pretenții dogmatice, conform cărora împărații sunt egali apostolilor, investiți (adică) cu harul Sfântului Duh pentru a propovădui învățătura creștină și pentru a combate ereziile. Intervenția statului în Biserică atingea punctul său maxim în istoria Bizanțului.

Venirea la domnie a dinastiei macedonene s-a dovedit crucială și în evoluția structurilor politice bizantine.

Vasile I (867-886) este un practician și, în același timp, un teoretician al absolutismului imperial. „Nimic, în lumea aceasta, nu este mai presus decât împăratul și nimeni nu poate să-i comande“.

În *Epanagoga* sa, alcătuită la porunca și cu asistența sa (în 883-886), se arată că statul și Biserica sunt o unitate indisolubilă, cu mai multe componente, având în vârf pe împărat și pe patriarh, ca pe doi conducători ai întregii lumi. Acestora, Dumnezeu le-a poruncit coexistența într-o „simfonie“, înspre folosul comun. Binele material este misiunea împăratului; grijile spiritului revin patriarhului.

11. E. Popescu, *op. cit.*, p. 131.

12. Sfântul Ioan Damaschin, *Cele trei tratate contra iconoclaștilor*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1998, p. 104-105.

În istoria Bizanțului, Vasile I introduce *principiul legitimității* în favoarea unei dinastii, sub forma dreptului la succesiune al *porfirogeneților* (adică al copiilor de împărați născuți în camera de purpură a Palatului Imperial). Numai acestora din urmă li se cuvenea *de jure* succesiunea la domnie. Încălțătorii acestei rânduiei încep a fi tratați drept uzurpatori și criminali.

Fiul și urmașul lui Vasile I, *Leon VI* (886-912), a fost cel mai mare legislator, după Iustinian cel Mare. Toată opera sa legislativă a avut ca finalitate întărirea puterii imperiale. Organisme colective (moștenite de la sistemul imperial roman), precum Curia și Senatul, își văd puterea drastic diminuată sau transferată împăratului și aparatului său administrativ. Se ajunge la identificarea statului cu împăratul. Acesta „decide pacea sau războiul, el este judecător suprem, comandant șef al armatei și al întregii administrații (...). Justificarea pentru toate acestea îi venea împăratului de la convingerea că este *ales al lui Dumnezeu* și se află sub protecția Providenței divine”¹³.

De tot remarcabil este faptul că, în raporturile cu Biserica, împăratul își limita puterea. Deși se considera protector și garant al Ortodoxiei, împăratul admitea că este doar un laic supus canoanelor. Biserica își are propria sa conducere (în persoana patriarhului). Împăratul nu poate revoca hotărârile sinodale sau demite ierarhi, fără acord eclezial. „În timp ce instituții ale statului, menite să tempereze puterea absolută a împăratului (Senatul și Curia), își pierd importanța, Biserica rămâne singura forță care i-o mai poate limita”¹⁴.

Pentru a asigura continuitatea dinastiei, Leon VI contractează nu mai puțin de patru căsătorii succesive, fapt care va provoca un grav conflict cu Biserica, numit în istoriografie „disputa tetragamică”. În contextul acestui conflict, împăratul (absolut în cele lumești) este pus la penitență de către Biserică. Astfel este reprezentat Leon VI în pictura votivă de la intrarea în Catedrala Sfânta Sofia: ca smerindu-se în fața Mântuitorului...

În altă ordine de idei, să subliniem faptul că „naționalismul” bizantin a fost o mișcare care a reunit entități etnice și sociale diferite, dar care sesizau pericolele externe ce amenințau atât statul, cât și credința. Leon VI (cel din tratatul despre „Arta războiului”) identifică salvarea „națiunii bizantine” cu cea „a creștinătății”. Pentru întreținerea moralului trupelor, împăratul

13. E. Popescu, *op. cit.*, p. 166.

14. *Ibidem*, p. 166.

recomanda folosirea *cântecelor* care să amintească de răsplata ce însoțește credința în Dumnezeu, căci lupta ce se dă este atât „pentru Dumnezeu“ și „pentru iubirea Lui“, cât și „pentru patrie“. Iar inamicii „patriei“ sunt, în primul rând, „ai lui Dumnezeu“. Luptătorii să fie gata de jertfă pentru „patrie“ și pentru „dreapta-credință“. De acum, bizantinii se consideră „noul popor ales“, imperiul lor este apărătorul Creștinismului, armata și statul lor sunt instrumente divine împotriva „dușmanilor“, adică a „necredincioșilor“. De altfel, naționalismul bizantin s-a născut ca reacție nu atât împotriva „barbarilor“ sau a „perșilor“, cât a *arabilor*, considerați ca „necredincioși, prin excelență“, ei înșiși animați de ideologia „războiului sfânt“. Aici, tot pe baze teologice este clădită și noțiunea de „război nobil“, adică acela care „nu face să curgă sânge de creștin“, ci este pentru apărarea creștinătății¹⁵.

În epoca macedoneană, unul dintre campionii teologiei politicului a fost, indiscutabil, marele cărturar teolog *Fotie*, patriarh al Constantinopolului (în mai multe rânduri) și important actant politic. Pe bună dreptate, este considerat adevăratul autor al *Epanagoge*. După Fotie, misiunea împăratului este de a menține și salvarda (prin virtuțile sale) bunurile existente; de a recupera (prin acțiunea sa vigilentă) bunurile pierdute și de a obține (prin zel, hotărâre și victorii câștigate cinstit) bunurile ce lipsesc. Noțiunea de „război nobil“ este contrabalansată cu cea de „război drept“ (adică cel care permite bizantinilor, „binecredincioșilor, prin excelență“, să-și extindă imperiul).

Pe de altă parte, patriarhului îi revine misiunea, mai întâi, de a salvarda viața curată și pioasă a celor încredințați lui de către Dumnezeu și, mai apoi, de a-i readuce pe eretici în Biserică și la „dreapta-credință“. Se conturează, astfel, ideea unei „Biserici militante pentru dreapta-credință“¹⁶.

„... În ierarhia universală a națiunilor, conform concepției după care statele aveau, fiecare, rangul său după importanța lor într-o ordine fictivă, dar riguroasă, Bizanțul era în vârful piramidei“¹⁷, fapt reflectat de protocolul aplicat solilor și oaspeților străini.

După cum arată împăratul *Constantin VII Porfirogenetul* (908-959), alături de ceilalți monarhi (sau de solii lor), împăratul Bizanțului apărea ca „Hristos în mijlocul Apostolilor Săi“.

15. H. Ahrweiler, *op. cit.*, p. 33-36.

16. *Ibidem*, p. 42.

17. *Ibidem*, p. 47.

Concepția constantinian-eusebiană despre originea puterii bizantine (expusă, pe larg, mai sus) este dezvoltată de acest împărat în tratatul său *De administrando imperii*, în care se afirmă poziția excepțională a Bizanțului printre celelalte națiuni. Constantin VII a cunoscut și exploatat (în sprijinul concepției sale) celebrul apocrif „Donația lui Constantin“. Acest document care, în primul rând, dorea să justifice existența statului pontifical sugerează implicit ideea de *translatio imperii*, adică transferarea imperiului (Roma fiind abandonată de împărat) la Constantinopol, considerat astfel, de la crearea sa, nu ca a doua cetate a imperiului, ci ca *singura* cetate imperială: Capitala. Acest text autoriza statul bizantin de a se considera moștenitor legitim al Imperiului Roman. Orice pretenție la titlul imperial, ridicată de alt suveran, devenea astfel nelegitimă.

Să mai adăugăm faptul că împăratul Constantin VII pune bazele unei teorii despre „noblețea raselor“, distingând rase „nobile“ de unele „mai puțin nobile“ și de altele „lipsite de orice noblețe“, criteriul distincției fiind „vechimea culturii“ lor, iar nu „credința“¹⁸.

Deși *Isaac Comnenul* domnește încă în 1057-1059, adevăratul întemeietor al dinastiei Comnenilor este *Alexios I* (1081-1118). El a fost într-atâta de preocupat de problemele religioase, încât după moartea lui, fiica sa, Ana, cerea pentru el titlul de „al treisprezecelea Apostol“. A luptat împotriva ereziilor, dar și a îmbogățirii Bisericii, confiscând și topind o parte a tezaurului acesteia. Dar după ce este muștră de un sinod de la 1082, interzice confiscarea bunurilor ecleziastice. El este cel care l-a încurajat pe *Eutimie Zigaben* să scrie „Panoplia dogmatică a credinței ortodoxe“. A sprijinit canoanele care păzeau moralitatea clerului și a fost un mare susținător al Athosului. Încercând încă o apropiere de Roma, Alexios I obține ca papa să fie pomenit la slujbe. Acum se remarcă, împotriva direcției prolatine, *Teofilact al Bulgariei*.

Fenomenul tragic al Cruciadelor a reprezentat o mare provocare și pentru discursul teologic despre politic. „Înseși ideea și fenomenul Cruciadei au rămas bizantinilor de neînțeles. (...). Bizanțul, fidel moștenitor al Romei, a considerat întotdeauna războiul ca o sarcină a suveranului, Biserica rezervându-și funcția de putere spirituală care lucrează pentru mântuirea lumii și pentru pace. Astfel, cruciadele, chiar dacă se autodenumeau *război sfânt*,

18. *Ibidem*, p. 48-51.

declanșate fiind de către papă, erau (înainte de toate), pentru bizantini, semn al uzurpării unei puteri imperiale de către autoritatea spirituală care, astfel, comitea un cvasisacrilegiu¹⁹. Bizantinii erau scandalizați și de aspectul „soteriologic” al cruciadelor, întrucât participanților la acestea li se promitea... iertarea păcatelor. În cruciade se vedea, mai curând, o agresiune concertată a Occidentului, o ofensă adusă lui Dumnezeu, întrucât ele vizau distrugerea „Preacreștinului Imperiu”, a „Statului iubit și apărat de Dumnezeu”.

În timpul *Imperiului Latin* (1204-1261), unii sperau în Constantinopolul recucerit ca într-o Nouă Romă universală și imperială, iar alții ca într-un Nou Ierusalim și o veritabilă anti-Romă. Din această ambiguitate s-a născut „Marea idee” care stă la baza patriotismului neogrec. Ea este formulată în discursul tronului, rostit de către primul împărat de la Niceea, *Theodor Lascaris* (1205-1221), o adevărată cartă politică și ideologică a noului imperiu. „Vom vedea iar patria pierdută: primul și vechiul nostru locaș, Cetatea Dumnezeului nostru, dorită de toate popoarele și temută în toată lumea și în tot Universul”²⁰.

După 1261, secătuirea forțelor materiale, politice și culturale ale imperiului va crea o acută conștiință de *sfârșit* nu numai al imperiului, dar și al istoriei. Individualismul și defetismul definesc, acum, mentalul socio-politic bizantin. „Individul ia locul cetățeanului dezabuzat; fiecare, după forța și conform aspirațiilor sale, începe să caute soluții personale, al căror caracter comun este absența oricărei speranțe în viitorul statului bizantin”²¹.

Pentru prima oară, la Constantinopol, se înregistrează răscoale provocate de revendicări social-economice...

Se conturează două direcții de gândire: una *arhaizantă* (protorenascentistă), cu exponenți ca *Plethon* și *Bessarion*, detașați de antilatinism; alta *popular-ecclesiastică*, profund antilatinistă, mergând până la imaginarea unei apropieri politice de turci²².

Se impune (în Biserică, în popor și chiar în sistemul puterii) ideea că înfrângerea era voită de către Dumnezeu, ca dreaptă pedeapsă. Se exploata astfel tradiția scripturală, după care mânia lui Dumnezeu lovește poporul

19. *Ibidem*, p. 78-79.

20. *Ibidem*, p. 110-111.

21. *Ibidem*, p. 121.

22. *Ibidem*, p. 122.

Lui iubit, atunci când acesta se îndepărtează de la drumul drept. Judecata lui Dumnezeu, fiind definitivă și irevocabilă, orice încercare de a evita „mai-răul“ este vană. Apropierea de turci era justificată prin convingerea că aceștia erau un instrument de împlinire a voinței divine. Această viziune se prelungește într-o alta, apocaliptică, despre „sfârșitul istoriei“. Sfârșitul Bizanțului este identificat cu sfârșitul lumii creștine. De acum, începe să se impună simbolul Păsării Phoenix...

Bizantinii, „noul popor ales“, dar și Constantinopolul, „Noul Ierusalim“, vor răscumpăra, prin jertfa lor, păcatele întregii lumi. Decât „latinizarea“, mai bine „barbarizarea“, căci doar „barbarizarea“ singurului popor civilizată din lume (bizantinii) înseamnă sfârșitul istoriei...

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

1. H. Ahrweiler, *Idéologie politique de l'Empire Byzantin*, P.U.F., 1975.
2. N. Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, Anastasia, 2000.
3. L. Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, A. Michel, 1947.
4. S. Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, Albatros, 1981.
5. G. Dagrón, *Empereur et Pretre. Étude sur le „Césaropapisme“*, în „Bizantinische zeitschrift“, 93, band, 2000, K.G. Saur, München, Leipzig.
6. S. Dașkov, *Dicționar de împărați bizantini*, Ed. Enciclopedică, 1999.
7. (Pseudo) - Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, Paideia, 1995.
8. Ch. Diehl, *Byzance-grandeur et décadence*, Flammarion 1924.
9. Ch. Diehl, *Histoire de l'Empire Byzantin*, A. Picard, 1934.
10. Ch. Diehl, *Teodora - Împărăteasa Bizanțului*, Ulise, 1991.
11. A. Ducellier, *Bizantinii*, Teora, 1997.
12. A. Duțu, *Histoire de la pensée et des mentalités politiques européennes*, Universitatea din București, 1997.
13. Eusebiu din Cezareea, *Scrieri*, partea a II-a, I.B.M.B.O.R., 1991.
14. Grigorie de Nyssa, Sfântul, *Marele Cuvânt catehetic*, Sofia, 1998.
15. Ioan Damaschin, Sfântul, *Dogmatica*, Scripta, 1993.
16. Ioan Damaschin, Sfântul, *Cele trei tratate contra iconoclaștilor*, I.B.M.B.O.R., 1998.
17. C. Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creștine*, Moldova, 1996.
18. N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, Ed. Enciclopedică Română, 1972.
19. N. Iorga, *Sinteza bizantină*, Ed. Minerva, 1972.
20. N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, Ed. Enciclopedică Română, 1974.
21. P. Lemerle, *Istoria Bizanțului*, Teora, 1998.
22. J. Meyendorff, *Teologia bizantină*, I.B.M.B.O.R., 1996.
23. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Payot, Paris, 1956.
24. N. Gr. Popescu-Prahova, *Raporturile dintre stat și Biserică*, Tipografia „Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia“, Chișinău, 1936.

25. R. Preda, *Biserica în stat*, Scripta, 1999.
26. E. Popescu, *Istoria și cultura Bizanțului*, curs litografiat, Facultatea de Teologie Ortodoxă, București, 1998.
27. M. Psellos, *Cronografa*, Polirom, 1998.
28. S. Rose, *Nihilismul și Revelația lui Dumnezeu în inima omului*, Anastasia, 1997.
29. S. Runciman, *La civilisation byzantine*, Payot, 1934.
30. S. Runciman, *Căderea Constantinopolului*, Ed. Științifică, 1971.